

Orxan İSAYEV

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: orkhanlit@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4854-8748>

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2025.4.81>

“KOROĞLU” DASTANINDA İRAQ-TÜRKMƏN (TÜRKMƏNELİ) İZİ

Açar sözlər: Türkmən, İrak türkmənləri, Koroğlu, epos, səfəvilər, osmanlılar

РЕЗЮМЕ

ИРАКСКО-ТУРКМЕНСКИЙ (ТУРКМЕНЕЛИ) СЛЕД В ДАСТАНЕ «КЁРОГЛУ»

В статье выдвигаются соображения относительно местонахождения географически значимых выражений, таких как «Туркман эли», «Теке-Туркман», «Туркман юрд», которые часто встречаются в эпосе «Кёроглу», занимающем особое место в эпическом творчестве азербайджанского народа. По мнению исследователя, имена покупателей, упомянутые в эпосе, больше соответствуют территории Ирака, где сегодня проживают туркмены. Автор попытался обосновать свои идеи в статье, опираясь как на текст эпоса, так и на исторические факты. Поскольку территория Туркмани, где компактно проживают туркмены в Ираке, входит в азербайджанский этнокультурный ареал, то эпос «Кёроглу» и движение Джалали, ставшее источником вдохновения для эпоса, не обошли стороной и этот ареал, в эпосе также можно увидеть следы туркмен, проживавших в Месопотамии.

Ключевые слова: Туркмен, Ирака-туркмен, «Кёроглу», эпос, Сефевиды, Османы

SUMMARY

THE IRAQI-TURKMEN (TURKMENELI) TRACE IN THE KOROGLU EPIC

The article puts forward considerations regarding the location of geographically meaningful expressions such as “Turkman eli”, “Teke-Turkman”, “Turkman yurd” which are frequently found in the “Koroglu” epic, which holds a special place in the epic creativity of the Azerbaijani people. According to the researcher, the names of the buyer mentioned in the epic are more appropriate for the territory of Iraq where Turkomans live today. The author tried to justify his ideas in the article by drawing on both the text of the epic and historical facts. Since the area called Turkmaneli, where Turkomans live compactly in Iraq, is part of the Azerbaijani ethnocultural area, the “Koroglu” epos and the Jalali movement, which is the source of inspiration for the epic, did not bypass this area, and traces of the Turkomans living in Mesopotamia can also be seen in the epic.

Key words: Turkomans, Irak-Turkman, “Koroglu”, epos, Safavids, Ottomans

“Koroğlu” dastanı yayılma arealına görə böyük bir coğrafi ərazini əhatə edən və bir çox xalqların şifahi xalq yaradıcılığına daxil olan nadir dastanlardan biridir. Bu dastanın Avropadan Orta Asiyaya qədər yayılması, eləcə də tək-cə türk xalqlarında deyil, qeyri-türk xalqları arasında da məşhur olması “Koroğlu”nun

çoxsaylı variantlarının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdu. Təkcə Anadolu ərazisində dastanın 10-a qədər variantı mövcuddur. Sözsüz ki, dastanın çoxvariantlı olması obrazların, dastanda yer alan toponimlərin, eləcə də baş verən əhvalatların təhrif olunmasına, dəyişikliyə uğramasına, hər variantın məxsus olduğu xalqın epik təfəkkürünün təsiri ilə dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Əslində bu, dastan yaradıcılığı üçün xarakterik hal hesab olunur. “Koroğlu” dastanının böyük coğrafi əraziyə yayılması, bəzən bir-biri ilə heç bir yaxınlığı olmayan xalqların folklorunda belə mövcud olması Koroğlunun nə qədər məşhur və sevilən dastan qəhrəmanı olmasına işarədir. Dastan çoxvariantlı olsa da, demək olar ki, hər bir variantda onun Azərbaycana bağlılığına işarə edən nəşə tapmaq mümkündür. Dastanın istənilən variantında XVI-XVII əsrlərdə Qafqazda və Anadoluda cərəyan edən hadisələrin izləri müşahidə olunur. Bu da bir çox tədqiqatçının qeyd etdiyi kimi, “Koroğlu” dastanının Azərbaycan türklərinə məxsus olduğunu bir daha təsdiq edir.

“Koroğlu” dastanı ilə bağlı uzun illərdir tədqiqatlar aparılsa da, hələ də bir sıra qaranlıq məqamlar qalmaqdadır. Bunların arasında müxtəlif coğrafi məkanların dəqiqləşdirilməsi, dastan qəhrəmanlarının tarixi şəxsiyyətlər olub-olmamasının müəyyən olunması, Koroğlu şəxsiyyəti ilə bağlı bir sıra nüansların tarixi hadisələr fonunda aşkarlanması tədqiqatçıları düşündürən məsələlərdəndir. “Koroğlu”da adları çəkilən bir sıra coğrafi məkanların tam şəkildə dəqiqləşdirilməsi ilə dastanın yaranma və yayılma arealını daha da düzgün müəyyənləşdirmək mümkün olar. Doğrudur, “Koroğlu” dastanında İstanbul, Qars, Ərzurum, Toqat, Bağdad, Dərbənd kimi yer adlarının çəkilməsi, hadisələrin bu şəhərlərdə cərəyan etməsi dastanın əsasən hansı coğrafi məkanı əhatə etməsi barədə fikir formalaşdırır. İsrail Abbaslı bununla bağlı yazır ki, eposda hadisələr real coğrafi məkanlarda cərəyan edir və toponimlərin yerli-yerində xatırlanması, təsvir olunan macərələrin mərkəzinə çevrilməsi hadisələri konkretləşdirir [2, s. 37]. Lakin etiraf etmək lazımdır ki, dastanda adı çəkilən bəzi toponimlərin yeri bir qədər müəmmal olaraq qalır. Belə yerlərdən biri də Təkə-Türkmandır. İsrail Abbaslı “Koroğlu”da bir neçə yerdə rast gəlinən Təkə-Türkman elini Azərbaycanla əlaqələndirərək yazır: “Bəllidir ki, eposda adı çəkilən və bir çox hadisələrin cərəyan etdiyi məskənlərdən biri Təkə-Türkman elidir. Azərbaycan tayfalarından biri kimi təkə-türkmanların tarix səhnəsində oynadıqları rol bəllidir və bu haqda müəyyən araşdırmalar aparılmışdır” [2, s.31]. Həqiqətən də türkmanların tarixən geniş bir coğrafiyada yaşamalarını, müxtəlif dövrlərdə tarix səhnəsinə çıxaraq önəmli rol oynamalarını nəzərə alsaq, İsrail Abbaslının haqlı olduğunu görürük. Lakin “Koroğlu” dastanında bir neçə yerdə adı çəkilən Türkman eli ilə bağlı fikirləri ümumi kontekstdə yox, daha dəqiq şəkildə ifadə etməyə ehtiyac var. Bunu dastanın digər yer adlarına olan münasibəti tələb edir. Dastanda Koroğlunun səfər etdiyi yerlər real coğrafi məkanlardır. İstanbul, Rum (Sivas), Ərzurum, Bağdad, Dərbənd, Qars kimi yer adları tədqiqatçılarda heç bir sual doğurmur. Dastanın özündə bu məkanlar konkret şəkildə göstərilir və təsvir edilir. Təkə-Türkmanla bağlı məsələ isə bir qədər fərqlidir. “Koroğlu”

dastanının mətninə diqqətlə nəzər saldıqda görürük ki, Türkman eli digər yerlər qədər dəqiq təsvir edilmir. Türkman və ya Təkə-Türkman dastanda “Türkman eli”, “Türkman elləri”, “Təkə-Türkman yurdu”, “Türkman obaları” kimi qeyd edilir. Təbii ki, ellər, obalar, yurdlar şəhərlər kimi sərhədləri qala divarları ilə müəyyən edilmiş konkret məkanlar deyil. Bu səbəbdən görkəmli ziyalı Süleyman Əlisanın Təkə-Türkmanı Bərdənin Türkman kəndi ilə eyniləşdirməsi fikri ilə razılaşmaq olmur. Süleyman Əlisa “Təklə eli, tərəkəmə dünyası” kitabında yazır: “Koroğlunun və Nigar xanımın övlad həsrətinə də məhz Təkə-Türkman Aşiq Cünun (?) çarə tapıb. O, gənclik illərindən yaxşı tanıdığı (ərəzicə yaxın olduğu) Təkə-Türkman obasına gəlir. Burada qəssab Alının oğlu gənc Eyvazı yüz igidin içindən seçib bəyənir və onu Koroğluya, Nigar xanıma layiq övlad bilir. Təkə-Türkman kəndi də uzaqda deyil, Muradbəyli və Arasbarla eyni bölgədə yerləşir” [9, s.23]. Dastanın mətnindən çıxış etsək, Təkə-Türkmanın Süleyman Əlisanın dediyi qədər yaxın olmadığını, əksinə eposda təsvir edilən səfərlərdən ən uzağının məhz Türkman səfəri olduğunu görürük. Aşağıda dastandan nümunə olaraq təqdim etdiyimiz cümlələr Türkman elinin kifayət qədər uzaq məsafədə yerləşdiyini açıq-aydın göstərir: “Hər yerdən, hər torpaqdan keçib getdi, axşamüstü Təkə-Türkmanda bir obaya çıxdı” [2, s. 88], “Ay Koroğlu, Təkə-Türkman kimi qorxulu, uzaq səfərə gedirsən, qoy dəlillərdən bir neçəsi yanında getsin, demək olmaz, birdən dava zad olar, sənün üçün yalnız yaxşı keçməz” [2, s. 94], “Qırat yel kimi əsdi, quş kimi uçdu, gədiklərdən keçdi, bellər aşdı, yoxuşlar çıxdı, enişlər endi, yerin damarını kəsib neçə gündən sonra Təkə-Türkmanın yaxınlığına çatdı” [2, s. 94], “Koroğlu Qıratı sürhasür gəlif birbaşə Təkə-Türkmana çıxdı” [2, s. 249]. Məsafənin nə qədər uzaq olduğu bu cümlələrdən aydın olur. Dastanda heç bir yer, heç bir səfər bu qədər uzaqlıqda təsvir edilmir.

Bundan əlavə, tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti Təkə-Türkmanı eyni yer və eyni tayfa adı kimi təqdim edir. Bu da mübahisə doğuran məsələlərdəndir. Belə ki, türkmanlar müxtəlif tayfalardan ibarət olur. Təkə isə türkməna daxil olan çoxsaylı türk tayfalarından birinin adıdır. Oqtay Əfəndiyevin “Azərbaycan Səfəvilər Dövləti” adlı əsərində yazır ki, Təkəli tayfasının başçısı Ərdoğdu Xəlifə, Türkman tayfasının başçısı Əmir xanla bərabər II Şah İsmayılın yanına getmək və dini etiqadla bağlı onları narahat edən suallara cavab almaq istəyirdilər [7, s.135]. Bu qeyddən açıq-aydın görünür ki, Təkəli və Türkman müxtəlif tayfalar idi və hərəsinə ayrı-ayrı şəxslər başçılıq edirdi. “Koroğlu” dastanında Təkə və Türkman adlarının eyni verilməsi ərazinin böyüklüyünə və hər iki türk tayfasının nümayəndələrinin bu ərazilərdə yaşamasına işarədir.

Bütün bu qeyd olunanlardan çıxış edərək belə bir iddia irəli sürmək olar ki, “Koroğlu” dastanında təsvir olunan Türkman eli Azərbaycanda və Anadoluda olan çoxsaylı Təkə və Türkman adlı kəndlər deyil. Bu yer bir qədər də uzaqdadır və daha geniş ərazini əhatə edir. Belə olan təqdirdə Anadoluya və Azərbaycana yaxın olan Türkman elinin İraqda olması, günü bu gün də Türkmaneli adlanması

dastanda qeyd olunan Türkman yurdunun məhz Mesapotamiyada olması ehtimalını yaradır. Dastanda Türkman eli ilə bağlı qeyd olunan faktlar, bu yerlərdə baş verən hadisələr, eləcə də Təkə-Türkmana bağlı obrazların təhlili irəli sürdüyümüz iddianı bir qədər də möhkəmlədir. Azərbaycanın ilk koroğluşünaslarından olan Vəli Xulufunun qeyd etdiyi “İran ilə Turan, Ərəbistan ilə Kürdüstanı zara gətirən Koroğlunun qabağına hələ indiyə qədər çöp salan olmaması” [1, s.46] fikri adı çəkilən ərazilərində də “Koroğlu hərəkəti”ndan kənar qalmadığını göstərir.

“Koroğlu” dastanının qollarından biri “Türkman səfəri” adlanır. Bu qolun başqa adı “Eyvazın Çənlibelə gətirilməsi”dir. Məhəmmədhüseyn Təhmasibin 1949-cu ildə nəşr etdirdiyi “Koroğlu” dastanında bu qol “Türkman səfəri” kimi verilib [3]. Görkəmli folklorşünas alim 1956-cı il nəşrində Eyvazın haralı olması ilə bağlı müxtəlif versiyaların olduğunu, lakin əksər qoşmalarda və aşıqlardan toplanmış variantlarda onun türkman kimi qeyd edildiyini yazır [4, s.362]. Maraqlıdır ki, “Koroğlu”nun başqa variantlarının bir çoxunda da Eyvazın türkmanlarla bağlılığına işarə var. Dastanın İstanbul variantında Koroğlu Eyvazı Üsküdardan gətirir və onun Türkman çobanının oğlu olması vurğulanır. Özbək variantında Eyvazın dayısı Türkman Qonur bəy kimi təqdim edilir.

Eyvazla bağlı olan hadisələrin Ərəb Reyhanla bağlılığı da diqqət çəkən məqamlardandır. Ərəb Reyhanın adı dastanda ilk dəfə “Türkman səfəri”ndə çəkilir və o, Türkmanın varlılarından biri kimi göstərilir [2, s.99]. Fikrimizcə, Ərəb Reyhanın “Türkman səfəri”ndə üzə çıxması türkmanlarla ərəblərin iç-içə yaşamasına işarədir. Bu obraz türkman kimi deyil, Türkmanın varlılarından biri kimi təqdim edilir. Bu da önəmli bir məqamdır. Ərəb Reyhanın etnik cəhətdən türkman olması qətiyyətlə təsdiq olunmamışdır. “Koroğlunun Qars səfəri”, başqa adla “Koroğlunun Ərəb Reyhan” qolunda Koroğlunun onu “ərəb oğlu” adlandırması Reyhanın türk yox, ərəb olduğunu düşünməyimizə əsas verir:

*Yaxşı yolda axşamladın,
Ərəb oğlu, Ərəb oğlu.
Boynuna kəfən doladın,
Ərəb oğlu, Ərəb oğlu... [2, s. 206]*

Dastanın Türkmən varinatında da Ərəb Reyhan ərəb oğlu kimi təqdim edilir [10].

“Koroğlu” dastanının başqa xalqlarda olan variantlarının da bir çoxunda Ərəb Reyhan Eyvazla əlaqəli şəkildə təsvir edilir. Bəzi variantlarda Ərəb Reyhan Eyvazın dayısı kimi də göstərilir. Bolqar türklərinin görkəmli alimi Rza Mollov 1956-cı ildə nəşr etdirdiyi dastanın bir variantında Eyvazı Koroğlunun əlindən xilas etməyə çalışsan, sonda isə Koroğlu ilə dost olaraq onun dəlilərinə qoşulan Teymurləngin oğlu Kənan adlı obrazla qarşılaşırıq. Mollov variantında Kənan bir növ Ərəb Reyhanı əvəz edir. Diqqət çəkən məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, Koroğlu Kənana da “Ərəb oğlu” deyər müraciət edir:

*Dünyada bir şey çalmadım,
Hirsızlıqla mal almadım,*

*Qayğı içində qalmadım**Gəl sataşma, Ərəb oğlu!...* [12, s. 24-25].

Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dastanın ilkin variantında Koroğlunun Eyvazı Türkmənelidən alıb aparmasına mane olmağa çalışan Ərəb oğlu, başqa sözlə Ərəb Reyhandır. Sonrakı mərhələdə dastanın nəsr hissəsi dəyişikliyə uğrasa da, nəzm hissə, yəni şeirlər olduğu kimi qalmışdır.

Dastanda Ərəb Reyhanla bağlı əsas hadisələr “Koroğlunun Qars səfəri”ndə cərəyan edir. “Türkman səfəri”ndə Ərəb Reyhan Türkmanın varlılarından biri kimi təqdim edilir. Növbəti dəfə Koroğlu ilə Qarsda qarşılaşsa da, onun qarşılı yox, Türkmandan olması bir daha vurğulanır [2, s.190].

Ərəb Reyhanın Qarsa gəlməyi və burada cərəyan edən əhvalatlar tarixi hadisələrlə üst-üstə düşür. Türkiyəli professor Mustafa Akdağ “Cəlali üsyanları (1550-1603)” adlı monoqrafiyasında yazır ki, Cəlali Qarayaçıdan şikayətlər çoxaldıqda Bağdad valisi Sokulluzadə Hasan paşa kürd və ərəblərdən ibarət silahlı dəstəsini Mosulda toplayıb Anadoluya gəldi. O, bir neçə istiqamətdə üsyançıları məğlub elədi və qışın gəlməsi ilə əlaqədar Toqata çəkildi [5, s.200]. Bu hadisələrin dastanlaşmış şəkli “Koroğlu” dastanının Qars səfəri qolunda öz əksini tapmışdır. Qolun əvvəlində Koroğlu və Nigarın dialoqu həmin tarixi hadisələrə birbaşa işarədir:

“Koroğlu soruşdu:

- Bəs Aşiq Cünun hanı? Heç gözümə dəymir.

Nigar dedi:

- Aşiq Cünunu yenə də Toqata göndərmişik ki, Hasan paşanın işlərindən bizi xəbərdar eləsin.

Koroğlu getdi fikrə. Dedi:

- Gərək onu Qarsa göndərəydiniz. Mən Hasan paşanın qeyrətinə bələdəm. O da zərbi-dəstimi görüb. O, bizim üstümüzə gələ bilməz. Amma Reyhan igid adamdı. Özünün də məndə hayfı var” [2, s.189].

Bağdad valisi Hasan paşanın Toqat qışlağına çəkilməsi və qış ayları olduğu üçün hücumu dayandırması dastanda kifayət qədər dəqiq təsvir edilib. Hətta onun Toqatda hansı işlərlə məşğul olduğunu öyrənmək üçün üsyançıların ora kəşfiyyatçı (Aşiq Cünunu - O.İ.) göndərməsi də eposda öz əksini tapmışdır. Tarixi mənbələrdə Bağdad vilayətindən Hasan paşa ilə birgə Anadoluya gələn qeyri-türk hakimlərindən İmadiyə hakimi Seyid xan, Cizrə hakimi Mir Şərəf, Hələb bəylərbəyi Canpoladoğlu Hüseyn bəy, Əburişoğlu və digərlərinin adları çəkilir. Bu baxımdan, Ərəb Reyhanın da Türkmandan Qarsa gəlməyi tamamilə tarixi hadisələrə uyğundur. Dastanda “Budu, neçə müddətdi türkmanlı Ərəb Reyhan gəlib əyləşib Qarsda” qeydi də dediklərimizi təsdiq edir.

“Koroğlu” dastanında adı çəkilən Təkə-Türkman obalarının İraqda olması ilə bağlı irəli sürdüyümüz bu iddia tarixi faktlarla da öz təsdiqini tapır. Dastanda təsvir olunan XVI əsr və XVII əsrin əvvəllərində Bağdad və ətraf ərazilər məhz

Təkəli tayfasının nümayəndələri tərəfindən idarə olunurdu. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Səfəvilərin vaxtında təkəliyə Bağdad vilayətini idarə etdikləri halda Osmanlıların İraqa nəzarət etdikləri illərdə də onlar öz vəzifələrində qaldılar. I Şah İsmayılın vəfatından sonra Səfəvi dövlətində feodal özbaşınalığı başlamış, müxtəlif tayfaların hərəsi bir ərazini öz nəzarətinə götürmüşdü. İsfahan və Həmədan başda olmaqla İraq təkəliyə əlində idi [7, s.47]. I Təhmasibin hakimiyyəti illərində də Bağdadın idarəsi Məhəmməd xan Şərəfəddin oğlu Təkəliyə tapşırılmışdı [7, s.71]. 1534-cü ildə Osmanlı sultanı Süleyman Qanuni İraqa hərbi yürüş təşkil edərkən Məhəmməd xan Təkəli şəhərdə baş qaldıran iğtişaşlar səbəbindən Bağdadı osmanlılara müqavimətsiz təslim etmişdi. Əslində, Sultan Süleymanı Azərbaycan və İraqa yürüş etməyə təhrik edənlər də Səfəvilərdən narazı olan təkəliyə idi [7, s.73]. Bu tarixi faktlar da “Koroğlu” dastanında dastan yaradıcılığının şərtləri daxilində bu və ya digər şəkildə əks olunmuşdur.

Türkman-ərəb yaxınlığı təkə “Koroğlu” dastanında deyil, “Şah İsmayıl” dastanında da öz əksini tapmışdır. Dastanın əsas qəhrəmanı olan Şah İsmayıl Türkman paşası Mahmudun Gülzar adlı qızına aşiq olur və onu gətirmək üçün Türkmana gedir. Şah İsmayıl Türkmana iki yolun olduğunu, rahat və təhlükəsiz yolla üç aya, təhlükəli yolla isə on günə getməyin mümkünlüyü deyilir. Dastan yaradıcılığının özünəməxsus qanunlarına əsasən, Şah İsmayıl daha çətin olan on günlük yolu seçir. Səfərinin doqquzuncu günündə o, Ərəbzəngi ilə qarşılaşır. Ərəbzənginin qalası Türkmana bir günlük məsafədə yerləşir [6, s. 123-158]. Ərəbzəngi “Koroğlu”dakı Ərəb Reyhan kimi ərəb xalqını simvolizə edir. “Şah İsmayıl” dastanında da türkmanların və ərəblərin bir-birinə yaxın məsafədə yaşadıkları açıq-aydın göstərilir. Ərəbzənginin “Koroğlu” dastanının Urfa variantında mövcudluğu da maraq doğuran məsələlərdən biridir.

“Koroğlu” dastanının İraq-Türkmanlıla bağlılığını sübut edən digər bir amil eposun “Durna teli” və ya “Koroğlunun Bağdad səfəri” qolunda əks olunub. Bu qolun da əsas qəhrəmanlarından biri Eyvazdır. O Eyvaz ki, Koroğlu onu bir müddət əvvəl Türkman elindən gətirmişdi. Ümumiyyətlə, dastanın mətninə nəzər saldıqda görürük ki, “Koroğlunun Bağdad səfəri” “Türkman səfəri” qolunun ardıdır. Bunu Bağdada səfərin əks olunduğu qolun əvvəlində işlənən “Eyvaz Çənlibelə gələndən bəri telli Nigarın ürəyi yerinə gəlmişdi” cümləsi də təsdiq edir. Digər bir önəmli məqam durna teli ilə bağlıdır. “Türkman səfəri” qolunda Koroğlunun Ərəb Reyhan tərəfindən təqib edildiyi bir zamanda durna ovlaması, daha sonra durnanın lələyini Eyvazın papağına sancması bir qədər yersiz görünür. Lakin “Koroğlunun Bağdad səfəri” qolunda cərəyan edən hadisələr əvvəlki qolda durna ovu səhnəsinin təsadüf olmadığını göstərir. “Koroğlu” dastanında məhz Türkman eli və Bağdad durnaların yurdu kimi təqdim olunur. Bu məqamda da Türkman yurdu və Bağdad şəhərinin coğrafi ərazi yaxınlığı açıq-aydın görünür. Nigar xanımın, dastanın başqa variantlarında isə Telli xanımın Eyvazın papağındakı durna telini görüb xanımlara daha çox yaraşacağını düşündükləri üçün dəlillər Koroğlunun razılı-

ğı ilə Bağdada durna ovuna gedirlər. Maraqlıdır ki, Bağdad səfərində dəstəyə gənc Eyvaz başçılıq edir. Dastandan belə məlum olur ki, bu, Eyvazın ilk səfəridir. Fikrimizcə, Koroğlunun Eyvazın Bağdada getməsinə razı olmasına əsas səbəb gənc pəhləvanın bu yerlərə yaxından bələd olmasından irəli gəlir. Deməli, türkman Eyvaz Bağdadı yaxşı tanıyır. Çünki onun yurdu Bağdaddan o qədər də uzaqda deyil. Bu bir daha Türkman elinin İraqda olması ilə bağlı fikirləri möhkəmlədir.

Tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycandan İraqa köç edən türkmanların folklorunda Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı ilə eynilik təşkil edən janrların çoxluğu bir daha etnik bağlılıqdan, ortaq tarixi keçmişdən və milli-mənəvi dəyərlərin birliyindən xəbər verir. Doğrudur, İraq türkmanlarında aşiq ədəbiyyatı Azərbaycandakı qədər yüksək səviyyədə inkişaf etməmişdir. Bunun da bir sıra səbəbləri var. Professor Qəzənfər Paşayev belə bir qənaətə gəlir ki, İraq türkmanlarının aşiq yaradıcılığının bizdəki qədər inkişaf etməməsinin başlıca səbəbi aşiq ədəbiyyatının təşəkkül tapdığı dövrlərdə İraq ərazisinin Osmanlı dövlətinin nəzarəti altında olması ilə əlaqədardır [13, s.274]. Çünki Osmanlı ədəbiyyatının özündə də aşiq yaradıcılığı yüksək inkişaf mərhələsi yaşamamışdır. İraq türkmanlarında aşiq yaradıcılığının zəif inkişafı fonunda dastan yaradıcılığı da çiçəklənməmişdir. Türkmanlarda “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Əsli və Kərəm”, “Arzu-Qəmbər”, “Leyli və Məcnun” kimi dastanlar kifayət qədər geniş şəkildə yayılsa da, yalnız “Əsli və Kərəm” dastanının Telafər tərzində sazla çalınıb oxunması yuxarıda qeyd olunan fikirləri bir daha təsdiq edir. Lakin bu, heç də “Koroğlu” dastanının İraq türklərində yayılmadığı, onların bədii təfəkkürünə təsir göstərmədiyini anlamına gəlməməlidir. Əksinə, “Koroğlu” dastanı İraq türkmanları tərəfindən kifayət qədər sevilən və tez-tez müxtəlif məclislərdən danışılan dastanlardan biridir. Təsədüfi deyil ki, bu gün də Türkmənistanda Koroğlu və Çənlibellə bağlı yer adları öz varlığını qoruyub saxlayır. Kərküklü tədqiqatçı Necat Kövsəroğlu “İraqda türkcə yer adları kılavuzu” adlı əsərində İraqda Bağdad yaxınlığında Koroğlu kəndinin olduğunu göstərir. Müəllif qeyd edir ki, XVI əsrə aid olan qeyd dəftərlərində də bu kəndin adı öz əksini tapmışdır [11, s.317]. Bundan əlavə, Kövsəroğlunun kitabında Çardağlı və Çənlibellə bağlı yer adlarının olduğu da qeyd olunub [11, s.103, 104].

“Koroğlu” dastanı böyük bir coğrafiyanı əhatə edir. Əsasən Anadolu və Qafqazda cərəyan edən tarixi hadisələr bu dastanda epik formada və sadə xalqın təfəkkür məhsulu kimi dastanlaşmış şəkildə günümüzə qədər gəlib çıxmışdır. Paşa Əfəndiyev mövzu ilə bağlı yazırdı ki, müxtəlif ölkə və vilayətlərdə bu hərəkatın özünəməxsusluğu, yerli və milli xarakterli olmuşdur [8, s.124-125]. Bu da dastanın çoxvariantlı olmasını şərtləndirmişdi.

Uzun illər ərzində dastanla bağlı aparılan tədqiqatlar sübut etmişdir ki, “Koroğlu” dastanı oğuz türklərinin XVI-XVII əsrlər folklor yaradıcılığının zirvəsidir. Sözsüz ki, oğuzların önəmli bir qolunu təşkil edən türkmanlar Yaxın Şərqdə və Qafqazda, eləcə də Anadoluda önəmli rol oynamışlar. “Koroğlu” dastanı oğuz türkmanlarının tarixi rolunu dastanlaşmış şəkildə əbədiləşdirmişdir. Osmanlı və

Səfəvi dövlətlərinin tarixində silinməz iz buraxmış Cəlalilər hərəkatı “Koroğlu” dastanının ilham qaynağı olmuş, bu hadisələrdən ilhamlanan aşıqlar ölməz sənət əsəri yarada bilməmişlər. Sözsüz ki, bu yaradıcılığın önəmli bir hissəsi də Dəclə və Fərat çayları arasında qədim sivilizasiyanın beşiyi hesab olunan Mesopotimiyada yaranmışdır. Cəlalilər hərəkatı İraq ərazisinə qədər nüfuz etməsə də, əvvəlcə Səfəvilərin, daha sonra isə Osmanlıların nəzarəti altında olan bu yerlərin yaxınlığında baş verən ciddi siyasi və iqtisadi hərəkatdan kənarda qalmamışdır. Bu da müxtəlif şəkildə “Koroğlu” dastanında əks olunmuş, türklərin yaşadığı İraq torpaqları bu gün olduğu kimi Türkməneli, Türkmən yurdu şəklində dastanda öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat:

1. “Koroğlu” (Vəli Xulufu nəşri - 1927). Bakı: “Elm”, 2007, 150 s.
2. “Koroğlu”. Bakı: “Lider nəşriyyatı”, 2005, 552 s.
3. “Koroğlu”. Tərt.ed: M.H.Təhmasib. Bakı: 1949, 482 s.
4. “Koroğlu”. Tərt.ed: M.H.Təhmasib. Bakı: 1956, 454 s.
5. Akdağ M. “Celali isyanları (1550-1603)”. Ankara: 1963, 308 s.
6. Azərbaycan dastanları. 5 cildə, III cild. Bakı: “Lider nəşriyyatı”, 2005, 328 s.
7. Əfəndiyev O. “Azərbaycan Səfəvilər dövləti”. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007, 344 s.
8. Əfəndiyev P. “Dastan yaradıcılığı” (filologiya fakültəsinin tələbələri üçün). Bakı: 1999, 168 s.
9. Əlisa S. “Təklə eli, tərəkəmə dünyası”. Bakı: “Ziya”, 2013, 312 s.
10. Goli A. “Görogly eposy”. Aşqabad: 2018, 564 s.
11. Kövsəroğlu N. “İraqda türkcə yer adları kılavuzu”. Kərkük: Füzuli Basım Evi, 2012, 512 s.
12. Mollov R. “Körogly”. Sofiya: “Narodna prosveta”, 1957, 112 s.
13. Paşayev Q. “Kərkük folklor janrları”. Bakı: “Elm”, 2003, 320 s.

